

НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. XII, част.6. – К., 2010. – 508 с.

11. Тихомирова Т.Н., Ушаков Д.В. Измерение социального интеллекта у школьников / Т.Н.Тихомирова, Д.В.Ушаков / Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №9. – С.42-49.
12. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект : Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В.Люсина. – М., 2004. – С.11-29.
13. Shlomo Kravetz, Miriam Faust, Shahar Lipshitz, and Shlomo Shalhav, Journal of Learning Disabilities. – V. 32, №3, 5-6. – 1998. – pp. 248-255.
14. Selman R.L. The growth in interpersonal understanding: Developmental and clinical analyses. – N.Y.: Acad. Press. – 1980.

The article is devoted to studying social intelligence in the context of socialization. Based on theoretical analysis of the interrelation and mutual influence of social intelligence and socialization, describes the theoretical background and ways to optimize the process of socialization through the formation of social intelligence. The article deals with socio-psychological nature of the concept of personality socialization, describes the different points of view regarding the concept of “social intelligence” and its components as targets of empirical research and developing guidelines for its formation.

Key words: social intelligence, socialization, social adaptation.

Отримано: 10.02.2011

УДК 37.015.3:159.922.8

О.Д.Карнюхіна

Вивчення проявів самопрезентації особистості в товариських і дружніх стосунках у процесі саморозкриття в ранньому юнацькому віці

У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей самопрезентації у товариських і дружніх стосунках у процесі саморозкриття. Обґрунтовано когнітивний критерій і показники саморозкриття особистості в товариських і дружніх стосунках

у ранньому юнацькому віці. Проаналізовано психологічні особливості здатності до самопрезентації у старшокласників.

Ключові слова: саморозкриття, самопрезентація, товариські й дружні стосунки, ранній юнацький вік.

В статтю представлені результати емпіричного дослідження психологічних особливостей самопрезентації в товарищеских і дружеских отношениях в процесі саморозкриття. Обґрунтовано когнітивний критерій і показателі саморозкриття особистості в товарищеских і дружеских отношениях в ранньому юнацькому віці. Проаналізовані психологічні особливості здатності до самопрезентації у старшокласників.

Ключевые слова: саморозкритие, самопрезентация, товарищеские отношения, дружба, ранний юношеский возраст.

Актуальність дослідження. Сучасні умови розвитку України на шляху її інтеграції в європейське співтовариство обумовлюють необхідність формування нових правил поведінки, здатність презентувати свої вміння, створювати певний образ себе. Людина повинна усвідомлювати свої інтереси, репрезентуючи їх оточуючим, розкриваючи свої якості, думки та переживання, які стосуються певного виду діяльності. Саме це сприятиме успіху в суспільстві та прогресу нашої держави.

Одним із напрямків вивчення даної проблеми виступає дослідження особливостей самопрезентації як когнітивного компонента саморозкриття особистості, що проявляється у різних стратегіях передачі інформації про себе, які особистість використовує для створення певного враження на оточуючих. Сенситивним для усвідомлення самопрезентації як психічного утворення виступає ранній юнацький вік: головне завдання цього етапу життя полягає в інтеграції взаємовиключних оцінок соціальної позиції старшокласника робить навчально-професійну діяльність передумовою майбутньої професійної діяльності. Важливою характеристикою періоду ранньої юності є психологічна готовність до дорослого життя – формування професійно орієнтованих знань, умінь та навичок, а також здатність їх пред'являти та контролювати.

В міжособистісних стосунках юнаків та дівчат бажання проявити власну унікальність та неповторність співіснує із занепокоєнням щодо враження, яке вони справляють при цьому на оточуючих. Незадоволення власною поведінкою, зовнішнім виглядом, вмінням спілкуватися призводить до кризи ідентифікації, яка характеризується самознецінюванням, відсутністю інтересу до власного "Я", переживанням антипатії до своєї особистості, сильно вираженими

поведінковими намірами самозміни. Нездатність свідомо змінювати свою презентацію в різних типах міжособистісних стосунків призводить до їх стереотипізації, а інколи і конфліктів, помилок, неуспішності. Ось чому необхідно диференціювати та усвідомити психологічні особливості самопрезентації в товариських і дружніх стосунках. В товариських стосунках презентується ділова сфера (особливості взаємодії в навчанні), а в дружніх – особистісно-інтимна сфера (Є.П.Льїн, І.С.Кон, Є.Мелібруда, М.М.Обозов). Юнацький вік сприятливий для свідомої презентації себе у цих двох сферах стосунків у житті старшокласників. Саме в цей період молоді люди засвоюють вимоги соціуму до пред'явлення свого Я, навчаються усвідомлювати та диференціювати ситуації взаємодії та контролювати інформацію про себе, яку вони повідомляють.

Ранній юнацький вік є сприятливим для утворення як позитивних, так і негативних соціальних установок як стійкого елементу життєвої перспективи. В цьому віці інтенсивно розвивається інтимна сфера (дружба, кохання), осмислюється специфіка особистісних і професійних стосунків. Тому розробка проблеми психологічних особливостей самопрезентації в товариських і дружніх стосунках в ранньому юнацькому віці набуває особливої наукової й практичної актуальності.

Метою нашого дослідження є вивчення психологічних особливостей здатності до самопрезентації у товариських та дружніх стосунках в ранньому юнацькому віці.

Поняття “самопрезентація” увійшло у тезаурус психологічної науки у контексті теорії інтеракціоналізму. А.Н.Амьга зазначає, що англійський термін “self-presentation” перекладається у психологічній науці як самоподача, представлення себе іншим, самопредставлення, самопред'явлення, створення враження про себе [2, с. 55]. Самопрезентація – це “різні стратегії і тактики, що людина використовує для створення певного враження на оточуючих” [1, с. 31]. Дослідники виділяють самопрезентацію як свідому, керовану людиною діяльність.

Розгляд самопрезентації через рольову поведінку представлений у працях І.Гофмана [4]. Ним створена концепція “соціальної драматургії”. Самопрезентація в даній теорії являє собою виконання індивідом певної ролі перед конкретною аудиторією. Однак впродовж часу індивід буде змушений вести себе таким чином, щоб навмисно чи ненавмисно розкривати себе.

Д.Майєрс підкреслює спрямованість самопрезентації (self-presentation) на створення бажаного образу себе у партнерів зі спілкування і визначає її як “акт самовираження і поведінки,

спрямований на створення або позитивного враження, або враження, яке відповідає іншим ідеалам” [5, с.776].

У психології здійснювалися дослідження, які намагалися розвести поняття “саморозкриття” та “самопрезентація”. Але чіткого їх розмежування на даний час не існує. Одні психологи (Р.Баумейстер та А.Стейнхилбер) вважають поняття саморозкриття, самопред’явлення та самопрезентація тотожними. Інші (Дж. Берг та В.Дерлега, Д.Майєрс, М.Снайдер) зазначають, що саморозкриття і самопрезентація – це самостійні психологічні явища, які певним чином пов’язані одне з одним.

Зокрема, Дж.Берг та В.Дерлега визначають самопред’явлення як “особливий тип саморозкриття, що проявляється у вибіркового використанні особистісної інформації з ціллю контролю результатів соціальних стосунків” [8, с.3]. Автори підкреслюють свідомий вибір тієї інформації про себе, яка є релевантною в конкретній ситуації взаємодії.

М.В. Бородіна, О.В.Зінченко, Ю.П. Кошелєва, І.П. Шкуратова, відокремлюють явища саморозкриття та самопрезентації за рядом критеріїв: усвідомленого впливу на інших, ступеню правдивості – неправдивості, співвідношення вербальних та невербальних засобів, рольової та особистісної поведінки, контролю над враженням, що викликає особистість. Самопрезентація характеризується більшою керованістю та усвідомленням інформації, що повідомляється особистістю. У більшості випадків саморозкриття є правдивішим та щирішим, ніж самопрезентація; у випадку самопрезентації невербальні засоби спілкування набувають більшого значення, і вона завжди потребує більшого контролю над інформацією, що повідомляється, ніж саморозкриття.

Отже, аналіз літературних джерел дає нам можливість зробити висновок, що самопрезентація є свідомим та контрольованим пред’явленням інформації власного Я з метою досягнення певної мети. Найбільш обґрунтованими критеріями когнітивного компонента саморозкриття особистості в товариських та дружніх стосунках в ранньому юнацькому віці є здатність до самопрезентації, показником якої є контроль над інформацією, що повідомляється.

Особливості прояву здатності до самопрезентації в товариських і дружніх стосунках ми досліджували за допомогою методики Г.С.Нікіфорова, В.К. Васильєва, С.В.Фірсова “Опитувальник для виявлення вираженості самоконтролю в емоційній сфері, діяльності, поведінці (соціальний самоконтроль)”. Статистична достовірність отриманих даних обчислювалась нами шляхом використання t-критерію Ст’юдента для залежних вибірок.

Дослідження проводилось на базі загальноосвітніх шкіл м. Києва, м. Сум, м. Білопілля та охоплювало 256 респондентів раннього юнацького віку (учні 10-11 класів) (15-16 років – 132 особи; 16-17 років – 124) .

Розглянемо особливості прояву самопрезентації як когнітивного компонента саморозкриття *у товариських* стосунках в ранньому юнацькому віці, результати аналізу якого наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Вікові особливості прояву самопрезентації у товариських стосунках в ранньому юнацькому віці

N=256

Рівні	Вибірка 15-16 років		Вибірка 16-17 років	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	28	21,21	21	16,94
Вище середнього	32	24,24	39	31,45
Середній	35	26,52	36	29,03
Низький	37	28,03	28	22,58
Всього	132	100	124	100

Розподіл респондентів в обох вибірках за ступенем вираженості цього психологічного явища такий: високі показники характерні для 21,21% 15-16- річних та 16,94% 16-17-річних респондентів. Ці учні характеризуються високою схильністю підкорятися вимогам групи без урахування потреб власної особистості та ситуації взаємодії, постійно контролюють прояв власного Я, що викликає велику психічну напругу, тому вони не здатні конструктивно та успішно взаємодіяти в діловій сфері. Так, одинадцятикласниця Тетяна Ч. пише про себе: “В школі я завжди погоджуюсь з класом. Якщо я насправді скажу, що я думаю, то мої однокласники припинять зі мною спілкуватися”.

Рівень вище середнього в товариських стосунках мають 24,24% 15-16-річних та 31,45% 16-17-річних старшокласників. З'ясувалося, що більше третини досліджуваних має гармонійний рівень самопрезентації, а отже, вміють регулювати інформацію про себе, адекватно оцінюючи актуальну ситуацію спілкування. Тобто ці молоді люди легко орієнтуються у вимогах, які висуває навчальна діяльність, і усвідомлюють обставини, що змінюються. Вони прислухаються до товаришів і узгоджують свої дії з прийнятими в суспільстві нормами, здатні керувати своїм саморозкриттям в різних соціальних обставинах. Подібних висновків дійшли Є.І.Головаха і Н.В.Паніна: “Об’єктивні умови місця і часу, стан обох партнерів,

стосунки, в яких вони знаходяться, ціль взаємодії – усвідомлення всіх цих особливостей визначає ступінь розкриття особистості” [3, с. 63]. Одночасно усвідомлюючи вимоги ситуації спілкування і власні прагнення та почуття, вдало їх узгоджуючи, юнаки обирають найбільш оптимальну стратегію поведінки.

Значна частина респондентів (26,52% 15-16-річних та 29,03% 16-17-річних учнів), знаходиться на середньому незбалансованому рівні розвитку самопрезентації, який характеризується щирістю, але недостатньою стриманістю емоційних проявів особистості, чергуванням проявів не контрольованості та самоконтролю інформації, що повідомляється, використанням механізмів психологічного захисту. Учні раннього юнацького віку не завжди здатні правильно оцінити ситуацію взаємодії, в якій вони опиняються, і здійснюють неконструктивне саморозкриття, що, в свою чергу, призводить до порушення ділових стосунків, утруднення адаптації, неспроможності керувати власною діяльністю.

Тривожним є те, що майже четверта частина учнів 10 класу (28,03%) і п'ята – 11 класу (22,58%) виявили низький дезбалансований рівень самопрезентації, для якого характерні байдужість до пред'явлення свого образу Я, низька увага до зворотної інформації в конкретній соціальній ситуації. Їх поведінка керується більше внутрішнім емоційним станом та установками, а не стилем та особливостями конкретної ситуації. Це підтверджують і дані досліджень, наведених Є.Мелібрудю [6, с.146], про знехтування цілями ділової взаємодії, на користь прагненню привернути увагу до себе, говорити про своє Я. Відсутність контролю за розкриттям власної особистості, може призвести до травмуючих ситуацій при взаємодії під час навчання. Недостатнє усвідомлення юнаками ситуації спілкування, досить повільна зміна соціальних ролей призводять в цілому до її дезадаптації.

Для товариських стосунків оптимальним є рівень самопрезентації вище середнього, який має статистично достовірну вікову тенденцію до збільшення на 7,21% ($t=3,769$, $p\leq 0,05$). Водночас дефіцитарні (високий та низький) рівні статистично достовірно знижуються від 15-16 до 16-17 років, відповідно на 4,27% та 5,45% ($t=2,06$, $p\leq 0,05$ та $t=2,32$, $p\leq 0,05$), і мають статистично незначну тенденцію до збільшення середнього дезбалансованого рівня на 2,51%. Ці три рівні становлять провідний дискордантний рівень саморозкриття в дружніх стосунках (15-16-річні – 75,76%; 16-17-річні – 68,55%), що пояснюється, з нашої точки зору, захисними та маніпулятивними стратегіями самопрезентації.

Наступним етапом нашого дослідження було вивчення особливостей когнітивного компоненту саморозкриття у *дружніх* стосунках в ранньому юнацькому віці, результати аналізу якого наведені у таблиці 2.

Таблиця 2
Вікові особливості прояву самопрезентації у дружніх стосунках в ранньому юнацькому віці

N=256

Рівні	Вибірка 15-16 років		Вибірка 16-17 років	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	22	16,67	28	22,58
Вище середнього	45	34,08	39	31,45
Середній	30	22,73	31	25
Низький	35	26,52	26	20,97
Всього	132	100	124	100

Високі показники характерні для 16,67% 15-16- річних та 22,58% 16-17-річних респондентів. Ці учні раннього юнацького віку характеризуються спрямованістю на створення позитивного враження у друга, постійним контролем над емоційними проявами, нездатністю проявити своє справжнє Я, ігноруванням особистості іншого. Наведемо для прикладу слова одинадцятикласника Ярослава Ж.: “Я завжди думаю, яке враження мої слова, дії, думки справлять на мого друга. Я створив певний образ про себе у Кості і постійно контролюю, щоб він не погіршився. Навіть коли зі мною щось трапляється, я спочатку думаю яке це справить враження на нього, а вже потім, як справлятися з проблемою”.

Рівень самопрезентації вище середнього в дружніх стосунках мають 34,08% 15-16-річних та 31,45% 16-17-річних старшокласників. Для цих учнів характерним є здатність усвідомлювати ситуацію взаємодії, прислуховуватися до друга, пред’являти саме ту інформацію про себе та своє ставлення, яка сприятиме гармонійному розвитку дружніх стосунків. Наприклад, Вікторія Ц., учениця 10 класу, пише: “З моєю подругою я завжди залишаюсь собою. Це саме та людина, з якою я можу поділитися душевними переживаннями, надіями, побажаннями. І у відповідь, я завжди готова вислухати та підтримати її”.

Середній незбалансований рівень самопрезентації в дружніх стосунках характерний для 22,73% 15-16-річних та 25% 16-17-річних респондентів. Ці учні не завжди повністю усвідомлюють та оцінюють інформацію, яку повідомляють другу, нездатні контролювати свої емоційні прояви – відбувається конфлікт між прагненням справити позитивне враження та прагненням проявити власне Я.

На низькому дезбалансованому рівні самопрезентація виявлена у 26,52% 15-16-річних і у 20,97% 16-17-річних старшокласників. В дружніх стосунках вони спрямовані на пред'явлення себе іншому, привертання уваги до себе, без урахування особистості друга та розвитку і гармонізації дружніх стосунків. “Для них в більшості характерні маніпулятивні, авторитарні стосунки з індивідуальною спрямованістю. Це орієнтація на власні цілі та вирішення конкретних проблем та завдань, які досягаються за допомогою маніпуляції” [7, с.103].

Оптимальним в дружніх стосунках є рівень самопрезентації вище середнього, який має незначну вікову тенденцію до зменшення на 2,63%. Дефіцитарний високий рівень статистично достовірно збільшується від 15-16 до 16-17 років, відповідно на 5,91% ($t=2,92$, $p\leq 0,05$), та незначно зменшується на 2,27% середній незбалансований рівень, тоді як низький рівень статистично достовірно зменшується на 5,55% ($t=2,78$, $p\leq 0,05$). Ці три рівні становлять провідний дискордантний рівень саморозкриття в дружніх стосунках (15-16 річних – 65,92%; 16-17 річних – 68,55%), який свідчить про неузгодженість і конфліктність прояву себе в дружніх стосунках, маніпулятивні взаємини з другом, неусвідомленість можливостей та потреб в розкритті себе, нездатність будувати гармонійні дружні стосунки. Респонденти цього рівня спрямовані на соціальну бажаність: друг є, а дружби нема.

Отже, дискордантний рівень (високий, середній і низький) саморозкриття є провідним у когнітивній сфері як в товариських, так і в дружніх стосунках і складає у десятикласників 70,83% і у одинадцятикласників – 68,55%.

Дискордантний рівень ускладнює або робить неможливим перетворення суперечностей самопрезентації у конструктивне збалансоване усвідомлення ситуації спілкування та представлення відповідних до неї частин власного Я. Він проявляється у частковому подоланні дезадаптації під зовнішнім впливом: інтерес до норм і правил зовнішнього світу нестійкий, зумовлений внутрішніми емоційними конфліктами, керування власним самовираженням відбувається частково, із використанням механізмів психологічного захисту, з викривленням образу справжнього Я, що заважає прояву глибинних потреб особистості, а саме, в близьких стосунках.

Виявлені закономірності ми врахували в подальшій психокорекційній роботі.

У підсумку зазначимо, що, проаналізувавши і узагальнивши особливості прояву когнітивного компонента саморозкриття особистості у товариських і дружніх стосунках, ми дійшли таких висновків.

Самопрезентація у товариських і дружніх стосунках в ранньому юнацькому віці має різні оцінки за інтенсивністю. Оптимальним як в товариських, так і в дружніх стосунках є рівень її розвитку вище середнього ($\mu=30,27\%$), який має здатність до регуляції інформації, що повідомляється, в залежності від обставин та внутрішніх емоційних переживань особистості. Високий незбалансований рівень досліджуваного явища ($\mu=19,34\%$) спрямований на досягнення позитивного враження у оточуючих і занадто високий контроль над інформацією. Середній дефіцитарний рівень прояву когнітивного компонента саморозкриття є неузгодженими, із чергуванням безконтрольності та самоконтролю ($\mu=25,78\%$). Низький дезбалансований рівень прояву самопрезентації є суперечливим і переживається з напругою зовнішніх норм та внутрішніх станів особистості ($\mu=24,61\%$).

Вивчення особливостей прояву самопрезентації дало можливість виявити, що дискордантний її рівень (високий, середній і низький) є домінуючим у товариських і дружніх стосунках порівняно з рівнем вище середнього в ранньому юнацькому віці і має незначну тенденцію до зменшення в учнів 16-17 років (68,55%) порівняно з 15-16-річними (70,83%). Незважаючи на те, що в товариських стосунках дискордантний рівень має тенденцію до збільшення, тривогу викликає статистично значуще зростання негативної вікової динаміки на високому неузгодженому рівні самопрезентації в дружніх стосунках. Це свідчить про нездатність усвідомлювати ситуації спілкування та контролювати своє самовираження, постійне використання особистістю захисних психологічних механізмів, що ведуть до чергування проявів неконтрольованості та самоконтролю інформації, яка повідомляється, замість свідомого узгодження протилежностей.

Отже, розвиток самопрезентації в товариських і дружніх стосунках у ранньому юнацькому віці характеризується певним зростанням усвідомлення значущості ситуації взаємодії, і перш за все, суспільних норм і правил, які регламентують саморозкриття. Виявлене під час дослідження домінування дискордантних рівнів прояву самопрезентації особистості в товариських і дружніх стосунках в процесі саморозкриття та відсутність суттєвої позитивної динаміки в її проявах зумовлюють необхідність диференційованого психологічного впливу на інтенсивність цієї особистісної риси учнів старших класів шляхом активізації її психокорекційних механізмів.

Список використаних джерел

1. Амяга Н. В. Измерение личностной представленности человека в общении / Н. В. Амяга // Журнал практического психолога. – 1997. – №2. – С. 29-41.

2. Амяга Н. В. Самораскрытие педагога в общении со старшеклассниками: автореф. дис... канд. псих. наук: 19.00.05 / Н. В.Амяга. – Москва: МГУ, 1989. – 21 с.
3. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Психологія людського взаєморозуміння / Є.І.Головаха, Н.В.Паніна. – К.: Україна – Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.
4. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И.Гофман. – М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2000. – 124 с.
5. Майерс Д. Социальная психология / Д.Майерс. – СПб.: Питер, 2004. – 794 с.
6. Мелибруда Е. Я – Ты – Мы: Психолог. возможности улучшения общения: Пер. с польск / Е.Мелибруда. – М.: Прогресс, 1986. – 256 с.
7. Юркова Е.В. Проявление социальных представлений о дружбе в межличностных отношениях: ис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Е.В.Юркова. – СПб., 2004. – 169 с.
8. Berg J.H., Derlega V.J. Themes in the Study of Self-Disclosure // Self-Disclosure: Theory, Research, and Therapy. N.Y., 1987. – 357 p.

The article presents the results of empirical research of psychological features of self-presentation in a business and friendly relations in the process of self-disclosure. The significance of the cognitive criteria and indicators of self-disclosure in a business and friendly relations in early adolescence is grounded. The psychological characteristics of the capacity for self-presentation in high school is analyzed.

Key words: self-disclosure, self-presentation, business and friendly relations, early adolescence.

Отримано: 15.02.2011

УДК 159.942.5:61

Т.А. Каткова

Вплив стресового стану та емоційного вигорання на розвиток особистості ВИКЛАДАЧА

У статті розглядається проблема емоційного вигорання як стресу, що впливає на розвиток особистості викладача. Детально представлений аналіз особливостей синдрому “емоційного вигорання”, акцентується увага на його виникненні у сучасного вчителя в процесі професійної